

מבוא לחוסן חברתי

המונח "חוסן" (resilience) נהיה שגור מאוד מאז התקפת הטרור המכוונת של אל-קאעידה על ארצות הברית בספטמבר 2001. מאחר שמזכר זה מתמקד בתחום החברתי, יש לציין שהמונח "חוסן" קשור הן לתחום האישי והן לתחומי הכלכלה, האקולוגיה והתשתיות. השילוב של כל אלה עם החוסן החברתי משקפים את החוסן לאומי.

המונח "חוסן חברתי" (societal resilience) הוא בעיקרו מטאפורה¹ להגדרות רבות שהוצעו למכביר בשנים האחרונות.² ההגדרות האלה, ברובן, מצביעות בניסוחים מגוונים על יכולתה של (כל) מערכת חברתית, החל באדם הבודד, עבור דרך הקבוצה, הארגון והקהילה וכלה בלאום, להתמודד עם הפרעה (מתמשכת או אקוטית) קשה באמצעות הכלה גמישה, לקיים בצילה רציפות תפקודית סבירה, ולהתאושש ממנה במהירות לתפקוד ברמה שלפני האירוע, או אף לרמה גבוהה יותר.³ שאלת המפתח בנוגע לרמת החוסן החברתי היא עוצמת ההפרעה עצמה, ולא פחות מכך חומרת השלכותיה על המערכת הנפגעת. לפיכך, מערכת חברתית תהיה בעלת חוסן גבוה אם תכיל את ההפרעה הקשה בצורה שתאפשר לה לנהל את תפקודה ברמה מינימלית סבירה בעת המשבר. כלומר, למלא את הפונקציות ההכרחיות שלה (בשגרת חירום), ובעיקר אם תצליח להתאושש במהירות מהמשבר (bounce back) ולתפקד ברמה גבוהה בתחומי הליבה שלה, ואולי אף ברמה גבוהה מזו שאפיינה את תפקודה לפני האירוע (bounce forward).

מערכת שלא תצליח להתאושש היא בעלת חוסן נמוך. מערכות שונות בעלות חוסן שונה יגיעו בקבועי זמן שונים לרמות מגוונות של תפקוד. על פי ההגדרה המקובלת הזאת, החוסן החברתי בא לידי ביטוי ב**יכולת של מערכת** להתגבר על ההשלכות של **הפרעה** (או של אסון) – היוצרת בהכרח צמצום ניכר, ובדרך כלל מיידית, של רמת ה**תפקוד** של המערכת, ולזנק מחדש בקבועים משתנים של זמן ושל מרחב לרמה חדשה של תפקוד. בשני העשורים האחרונים נוצר גוף (קורפוס) ענק ומגוון של ספרות מקצועית העוסקת בפרשנויות הדיסציפלינריות של החוסן מכל היבטיו, בגורמים התורמים לו, בצורות הביטוי המעשי שלו, במדידתו ובהערכת משקלו בכלל הכלים המערכתיים לניהול שקול של אסונות המוניים, הן אסונות טבע והן אסונות מעשי ידי אדם. בהיות מושג החוסן

משול לתבנית להתייחסות פרקטית לניהול הפרעות קשות, אפשר לזהות בספרות שלוש גישות עיקריות ליישום בשטח של תפיסת החוסן: הגישה הצרה, הממוקדת בהכנת הכלים שיאפשרו ניהול אלמנטרי של המערכת בנסיבות המאתגרות של משבר או חירום; הגישה הפונקציונלית, המתמקדת בהשקעה ציבורית מקדימה בהיבטים ארגוניים, תשתיתיים וחברתיים רחבים לצורך היערכות מקדימה וכוללת להתמודדות מוצלחת עם אסונות או עם מצבי חירום רלוונטיים (לפני האירוע, במהלכו ולאחריו); והגישה המרחיבה, לפיה טיפול הוליסטי מקדים במרכיבים החברתיים, הכלכליים והתשתיתיים של המערכת במסגרת אסטרטגיה ליצירת מארג של איכות חיים, של קיימות ושל צמיחה – כזה האמור לתמוך בעת הצורך גם בניהול של מצבי חירום.⁴ הגישות האלה מייחסות חשיבות לתרומה של כמה גורמים בולטים להעצמה ולמיצוי של החוסן החברתי, ובהם:

א. **היערכות ומוכנות מקדימה** של המערכת הנידונה לתרחישים רלוונטיים של הפרעות קשות.⁵ ההיערכות והמוכנות האלה מבוססות על מודעות מצבית (situational awareness); על קבלת החלטות בהתאם לרמת הסיכון למערכת; על תכנון ועל תקצוב של הפעולות הנדרשות כדי להגן על המערכת מפני ההפרעה, או לפחות כדי להפחית את נזקה. ברור שככל שהמערכת תהיה מוכנה יותר להפרעה, כך יגבר הסיכוי להפחית את נזקה, ולכן גם להתאוששותה המהירה יותר ולהגעתה לרמה גבוהה יותר של תפקוד. גם ההפך הוא נכון באותה המידה.

ב. **מנהיגות**. הספרות העוסקת בחוסן החברתי מייחדת מקום מרכזי לתרומתה של המנהיגות המקומית,⁶ כולל מנהיגות של קהילות כפריות⁷ ומנהיגות לאומית,⁸ ולקשר ביניהן. למנהיגות מתקשר האמון של הציבור שבהנהגתו.⁹ ההיקש המתבקש הוא שככל שהמנהיגות היא יותר מכילה (inclusive), כך היא מצופה לגייס מידה גבוהה יותר של אמון בה ממרכיבי המערכת. המצרף של אלה נחשב לתורם חשוב לחוסן החברתי.

ג. **ההון החברתי** של המערכת הנידונה. בין הבולטים העוסקים בכך הוא Daniel Aldrich המנתח בכתביו¹⁰ שלושה מנופים מקובלים למיצוי החוסן החברתי: **הון חברתי מחבר** (bonding), המבטא את הקשר בין אנשים הדומים אלה לאלה מהבחינה האתנית, הדתית והתוך-קהילתית. אלה הם הקשרים הנפוצים ביותר, במיוחד בקהילות ובארצות עניות, וביכולתם לסייע לאנשים הן בעיתות שגרה והן בעיתות משבר, גם אם אין בהם כדי להבטיח הזדמנות להתקדמות ולשיפור תנאי החיים. **הון חברתי מגשר** (bridging) הוא הקשר בין אנשים השונים אלה מאלה במובנים רבים. הם עשויים לבוא ממדינות שונות או להשתייך למעמדות שונים. כשמדובר בקהילות, ההתייחסות בקבוצה הזאת היא לקהילות מקהילות שונות

שלהן יש מכנה משותף – גיאוגרפי או אתני או דתי. **הון חברתי מקשר** (linking) מחבר בין אנשים וקהילות לבין בעלי סמכות וכוח, למשל בין מנהיגים מקומיים לבין מנהיגים ומוסדות ממלכתיים. קשרים כאלה הם נדירים יותר, אך טומנים בחובם את ההזדמנות להשיג משאבים חיצוניים רבים יותר מן המקומיים.¹¹

תפיסת החוסן היא חלק ממה שאמור לשמש בסיס לאסטרטגיה הוליסטית של ניהול הפרעות קשות ואסונות המוניים. אסטרטגיה כזאת, על פי הספרות, מורכבת משני מכלולים עיקריים: האחד עוסק בהתגוננות אקטיבית מפני ההפרעה עצמה (האובייקט), וכולל מנופים למניעה או לדחייה של ההפרעה ולהפחתת נזקה. האחר עוסק בטיפול בנפגעי ההפרעה (הסובייקט), וכולל מנופים לניהול המערכת בעקבות ההפרעה ולקידום ההתאוששות לקראת השיקום.

אסטרטגיה כוללת כזאת אמורה לספק מסגרת קונספטואלית למתן פתרון לאסונות טבע (כגון רעידות אדמה, מגפות וצונאמי), ולפגיעות שהן מעשי ידי אדם (כגון מלחמות, פעולות טרור וזיהום תעשייתי). האסטרטגיה הזאת מבוססת על התפיסה המכונה "כל הסיכונים" (All hazard approach)¹² ושלפיה יש לייחס חשיבות פחותה למקור ההפרעה (שכן קשה לבלום אותו), ולעומת זאת יש לייחס חשיבות רבה להשלכות ההפרעה בשטח, שכן אותן קל יותר לנהל. בדיוק במסגרת הזאת טמונה חשיבותה של תפיסת החוסן. עם זאת, במבחן המציאות בעולם ובישראל עדיין רחב מאוד הפער בין הדיון התיאורטי בסוגיית החוסן לבין היישום של תפיסת החוסן, הלכה למעשה, בשטח למרות מס השפתיים המשולם לה.